

УДК 321.01+340.12+1:316.3

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент;
Р. Р. Борисюк

ВИМІРИ-ЯВИЩА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

Стаття показує евристичні можливості концепту «правове життя» в онтологічному аспекті. Сміслові виміри розглядаються як основа вимірів-явищ, що у сукупності утворюють структуру правового життя. Показано, що головним виміром-явищем правового життя є правовий суб'єкт, який реалізує різні способи інтерпретації правового життя і виступає його умовою. Проаналізовані у феноменологічному контексті правосвідомість, поліморфізм правової норми, правові судження як основа буття правових норм, а також соціальний досвід. Обґрунтовано, що виміри-явища дозволяють визначити правове життя як сукупність правових явищ, обумовлених діяльністю суб'єкта права, зв'язаних із соціальним досвідом та закріплених у правових нормах та цінностях.

Ключові слова: соціальне пізнання, феноменологія права, інтегративне розуміння права.

Актуальність досліджуваної проблеми. Одним із важливих напрямів сучасних наукових досліджень є соціальна феноменологія. Вона виступає як теоретико-методологічна концепція, що розглядає суспільство як конституційований світ смислів, взаємоузгоджених правил та варіацій форм людської діяльності. Рецепція феноменологічної методології, поширення принципів неklasичної раціональності на теорію права є засадою для розвитку інтегративного праворозуміння як перспективної версії сучасного праворозуміння.

Аналіз наукових публікацій. Наукова література свідчить про продуктивність феноменологічного дослідження права, однак у наявних дослідженнях поки що відсутня цілісна концепція розуміння правового життя [1–7].

Метою статті є показ евристичних можливостей концепту «правове життя» для дослідження права в онтологічному аспекті.

Правове життя з точки зору його предметного змісту характеризується певними типізованими даностями – вимірами-явищами. Вони виділяються з розмаїття проявів правового життя на основі смислових вимірів, які виконують функцію критеріїв рефлексивності сприйняття правових реалій. Виміри-явища можна визначити як специфікації права, що в їхній сукупності утворюють структуру правового життя.

Розгляд правового життя як світу даностей права спричиняє питання про форму їх виявлення. Можна припустити, що повторювальні варіанти інтуїції порядку корегуються соціальним досвідом та реалізуються у специфічних здатностях суб'єкта права: у правомочності, правових обов'язках та правових судженнях, які, у свою чергу, конкретизуються та закріплюються у правових інтуїціях. Значення такої онтологічної конструкції полягає у тому, що вона проводить тут-буття правового життя до його відкритості та дозволяє його предметному смислу ось-тут-бути.

Головним виміром-явищем та своєрідним «джерелом енергії» правового життя слід вважати правового суб'єкта. Саме він утворює різні способи інтерпретації правового життя, є суб'єктом правових дій, тобто такою, що не спить, умовою правового життя. Як зазначав Е. Гуссерль, «жити у стані неспання означає не спати для світу, постійно й актуально усвідомлювати світ і самого себе як того, хто живе у світі, дійсно переживати, дійсно здійснювати буттєву достовірність світу» [8, с. 194]. Слід підкреслити, що правове життя не тільки передзадане суб'єкту права як форма його діяльнісного існування, але вона ним же самим обумовлюється і відтворюється.

Твердження такого складного зв'язку між правовим суб'єктом та умовами його присутності у праві суперечить об'єктивізму класичної юриспруденції. Більше того, у колізіях історії формування поняття правового суб'єкта виражається головна відмінність між традиційними типами праворозуміння. Так, прибічники юснатуралізму розглядали його як правовий абсолют, як ідею засновника усього правового. У соціологічному праворозумінні правовий суб'єкт виявляється у вигляді індивіда або колективу, що є учасниками конкретних правових відносин або сторонами соціальних відносин. У юридичному позитивізмі виділяються інші аспекти феномену правового суб'єкта – правоздатність, дієздатність та визнання наявності окремих видів суб'єкта права (юридична особа, фізична особа). При цьому особистісна унікальність, психосоціологічні, інші соціальні властивості визнаються юридично нікчемними.

З позиції інтегративного праворозуміння та феноменології права кожне з представлених трактувань можна вважати необхідним, проте недостатнім відображенням такого складного феномену. У дослідженні правового суб'єкта виявляється доцільним базуватись на синтезі різних його проявів. Натомість дане поняття збереже за собою статус наукової абстракції, у зміст якої включені такі прояви суб'єкта права, як формальна здатність мати права та обов'язки, а також бути дієздатним. У підсумку суб'єкт права виявляється зліпком з існуючого об'єктивного права. Вузькість та формалізм даного судження виявляються, щойно виникає потреба в уточненні міри автономності суб'єкта права стосовно існуючого правопорядку, здатності приймати ним

самостійні рішення. Дане розуміння виявляється недостатнім тоді, коли ставиться завдання з'ясувати змістовно-генетичний зв'язок між людиною, юридичною та фізичною особою як різновидами суб'єкта права, визначити його статус як правової цінності.

Суб'єкт права – це самоцінна правова індивідуальність [3, с. 11], яка виявляється як причина самої себе, а також усіх процесів та явищ права. Він формує у своїй свідомості образи та ідеали права. Суб'єкт права певною мірою об'єктивує їх у правових відносинах та правовій діяльності, створює правові закони та застосовує норми права. Правовий суб'єкт є носієм цінностей правової культури, і він же піддає їх сумніву. Розмаїття проявів суб'єкта права можна пояснити онтологічною суперечністю його сутності та існування. На зовнішньому рівні, рівні існування він – особа, логічна конструкція, на внутрішньому – він особистість, носій правосвідомості та процесу смислоутворення. Крім того, внутрішній план суб'єкта права також містить у собі протиріччя між телеологічним та деонтологічним планами діяльності, між прагненням до самореалізації, що орієнтується на певний спосіб самовдосконалення, та прагненням зберегти можливість такої самореалізації у відносинах з іншим шляхом свідомого обмеження своїх зазіхань через ідею визнання цінності іншого.

Отже, діяльність людини визначає центральне положення суб'єкта права у правовому житті, забезпечуючи його динаміку та підтримуючи ейдетичну актуальність. Поняття правового суб'єкта у такому контексті можна визначити через родові поняття «людина», уточнити через такі діяльнісні якості, як «бути носієм правосвідомості» та «бути правовим діячем». Єдність цих якостей дозволяє визначити правовий суб'єкт як правову особистість, що має власну правосвідомість і здатна брати активну участь у правовому житті через правову комунікацію.

Правосвідомість як одна з характеристик правового суб'єкта є виразом ідеального начала у праві, утвореного послідовністю таких ментальних актів, як інтендування та конструювання. Їхні результати – предметні та змістовні значення права – згодом стають частиною правових відносин і, нарешті, інституціоналізуються. Правосвідомість, формуючи актуальне обличчя права, часто-густо вступає у протиріччя з легальними формами його презентації (законами, правовими інститутами, доктринами тощо). Дійсно, кожен правовий суб'єкт, будучи залученим у процеси правового життя, формує формалізовані та неформалізовані уявлення про те, яким має бути право та правові норми. Такі уявлення утворюють систему ціннісних координат, з позиції якої правові явища та події оцінюються як актуальні або неактуальні, правові або неправові.

Оскільки, як зазначав Х.-Г. Гадамер, істину не може пізнавати або повідомляти хтось один [9, с. 8], то пізнавальна активність суб'єкта права не може не бути інтерсуб'єктивною і не враховувати позиції інших носіїв правосвідомості. Проте можливе «зжаття» інтерсуб'єктивності правосвідомості у тих випадках, коли відбувається процес руйнації політико-правового режиму у суспільстві, розклад правових цінностей та ідеалів. Тоді суб'єкт права, керуючись не стільки раціональними засадами, скільки егоїстичними цілями, почуттям самозбереження та інтуїтивними міркуваннями про право реалізує приватні правові прагнення та зазіхання.

Слід зазначити, що й когнітивна активність правосвідомості, і практична реалізація її волі залежать від правової волі. Як слушно зазначає С. Архіпов, оскільки правосвідомість прагне реалізуватись у зовнішніх поведінкових відносинах, то «вона існує не як абстрактна, теоретична свідомість, а як раціональний елемент волі, як її інтелектуальний бік» [4, с. 17]. Воля як вираз цілераціональних прагнень правового суб'єкта характеризує його як особу, здатну приймати та реалізовувати рішення у правовій сфері. Процес реалізації волі обумовлений єдністю двох її фаз – розсудом та правовим інтересом. Розсуд – це розумова діяльність, у рамках якої здійснюється аналіз варіантів правової поведінки, співвідносяться інтереси та можливості суб'єкта права.

Правовий інтерес виявляється як прагнення до досягнення поставлених цілей, задоволення потреб з допомогою правових чи не правових засобів. При цьому воля, а також розсуд та інтерес, що її спрямовують, розглядаються не як психологічні феномени, а як форми когнітивної активності суб'єкта. Вони забезпечують перехід від абстрактної можливості правової особистості до подальшої її реалізації у рішеннях та діях.

У цьому контексті рух правосвідомості від розсуду до інтересу та волі може бути інтерпретований як момент інтенціональних переживань правового життя. Вважається, що смисловий зв'язок «правове життя – правосвідомість – воля» потребує окремого дослідження, тим більше, що сучасна правова практика поповнює її такими інтенціями правової реальності, як «ризики», «поріг провини», «вольові рішення» тощо.

Отже, правосвідомість суб'єкта може бути визначена як багатогранний феномен, ядром якого є воля, спрямована назовні, у практичну діяльність. Коли правовий суб'єкт стверджує в ній своє існування, він виявляється як правовий діяч. У цьому власне полягає генетичний та змістовний взаємозв'язок таких іпостасей суб'єкта права, як «бути носієм правосвідомості» та «бути правовим діячем».

На жаль, поняття правового діяча рідко використовується у дослідженнях, присвячених суб'єкту права. Хоча інтуїтивно зрозуміло, що правове життя

існує завдяки якраз робітникам та роботодавцям, акціонерам, виборцям, суддям, злочинцям, покупцям, юристам тощо. Вони «практикують» право не тільки у стані рівноваги правовідносин та правопорядку, а й у ситуації його порушення. Саме на цей бік життя правового діяча звертав увагу Р. Ієринг у своєму вченні про «боротьбу за право» [10]. Дійсно, коли людина наполягає на своїх правах, вона «додає свою крупицю у справу права на землі» та стверджує себе як особистість.

Однією з теоретичних засад для розуміння правового діяча як іпостасі суб'єкта права слід вважати феноменологічне вчення М. Алексеєва. Висловлюючи незгоду з тим, що «момент усвідомлюючої діяльності у галузі позитивно-правових установлень погашений фактом об'єктивного права» [1, с. 83], він указує на необхідність дослідження емпіричних та життєвих границь осмисленого існування. Першою такою межею М. Алексеєв вважає усвідомлену поведінку, тобто дію, осяяну логосом позитивно-правових норм. Другий же бік пов'язаний, на думку дослідника, з таким атрибутом суб'єкта права, як бути визнаною та такою, що охороняється правопорядком, цінністю. Кожна з цих характеристик існування суб'єкта права як діяча є відносно самостійною. Наприклад, можна діяти осмислено, не порушуючи права і свободи людей, і при цьому страждати від правового свавілля. Так само як брати участь у політичних репресіях, санкціонованих та таких, що охороняються карним правом, і не відати того, що відбувається насправді.

Здолання фактичної дистанції між указаними характеристиками правового суб'єкта можливе лише за умови довольного чи недовольного включення його до мережі соціальних взаємодій. С. Архипов справедливо зазначає, що «суб'єкти права як особи, навколо яких формуються “правові нити”, для досягнення своїх практичних цілей вступають у правову комунікацію, прагнуть формувати не тільки свої відносини, а й створювати “другу природу” – право» [4, с. 18]. При цьому прагнення реалізувати свої інтереси змушує суб'єкта права вбудовуватися як у персоніфіковані зв'язки, визнаючи цінність іншого, так і реалізуватися у нормативно формалізованих відносинах, прагнучи виразити загальну волю і своє розуміння того, яким має бути доцільна соціальна взаємодія. Оскільки правові норми та інститути передзадані суб'єкту права як даності правового життя, то правовий діяч сприймає та реалізується у них рекурсивно, тобто таким чином, що цінність правових відносин та інститутів визначається значущістю для суб'єкта права попередніх умов та станів правового життя.

Здатність правового суб'єкта до осмислених дій та сприйняття правопорядку як цінності в юриспруденції зветься дієздатністю. Вона реалізується у діях особи, спрямованих на самостійне набуття, здійснення та виконання обов'язків. Дієздатність, поряд із правоздатністю (єдність правомочності та

правових обов'язків), доповнює перелік характеристик суб'єкта права як правового діяча. Правоздатність зв'язана зі стадією «часткової» волі, тобто з таким станом суб'єкта права, як передготовність до самостійного формування правових рішень. Дієздатність визначається як більш високий рівень правової зрілості суб'єкта права, що виражається у його готовності реалізувати потенціал правомочності у конкретних правових діях.

Слід зазначити, що правомочність та дієздатність не тільки описують сутність суб'єкта права, а й утворюють окремих аспект правового життя – зв'язок суб'єкта права з системою законодавства. Завдяки таким характеристикам можна говорити про правове життя як про нормативний процес існування суб'єкта права. Твердження, що норми права є результатами діяльності правового суб'єкта і зберігають свою актуальність, дозволяє повному подивитись на традиційне трактування правових норм. Відповідно до нього правові норми – це соціальні регулятори, що змушують суб'єктів адаптувати всі прояви діяльності до вимог держави та міжнародного права. Подібне розуміння правових норм суперечить запропонованій концепції правового життя щонайменше за двома засадами: по-перше, в аспекті елімінації активності правового суб'єкта і, по-друге, в аспекті відриву належного від суцього у змісті норм.

На нашу думку, правові норми можна віднести до таких утворень, які Е. Гуссерль назвав «формами свідомості та мотивації», Perezвизначеними *a priori* як можливі сутності правового життя. Вони є аналогом позитивних прагнень людини, мотивованих щоразу чимось новим. У процесі вільних роздумів можливий перехід до інших прагнень – як зробити вихідний мотив «цінності особистісного буття» очевидним та зрозумілим, як забезпечити зовнішнє їх визнання? Таке прагнення до ясності і є джерелом норм. Як зазначав Е. Гуссерль, «своєрідність розумного прагнення розуміється як прагнення надати особистісному життю форму зрозумілості стосовно тих чи інших позицій у судженнях, оцінках або практиці та, відповідно до неї, форму законності або розумності» [11, с. 125]. З цього випливає, що феноменологічний підхід дозволяє підійти до нового розуміння правової норми як форми осмисленого зв'язку між правовим суб'єктом та даностями правового життя.

Цікавим є досвід трактування правової норми в її зв'язку з волею правомочного суб'єкта, запропонований Ю. Пермяковим. Зокрема, дослідник стверджує, що людина у просторі права існує не тільки як адресат норм законодавця, а й як активний їх інтерпретатор. Так, посилаючись на норми права як на суто зовнішнє щодо себе («так передбачено законом», «відповідно до нормативно-правової бази» тощо), люди часто-густо тим самим позбавляють себе від тягаря особистої відповідальності, міркувань про цілі вчинків, необхідності зайвих та обтяжуючих пояснень власної мотивації. Крім

того, відносна автономність суб'єкта права обумовлена свободою його переміщення у соціальному просторі, можливістю виходити з кола дій однієї норми та переходити у зону інших смислів та значень. Як зазначає Ю. Пермяков, «іноді розбіжність інтерпретації вчинків та намірів є достатньо великою, і тоді норма права набуває значення індексу, виконує логічну функцію реєстру значень... і указника послідовності змін, що відбувається з суб'єктом права в середині якогось юридичного процесу» [7, с. 181].

На перший погляд може здатись, що подібні трактування норм права відрізняються соліпсизмом та релятивізмом і зв'язані з тим, що розв'язання протиріччя між легальною та легітимною складовими норми права поміщаються у простір душі людини. Сама ж людина стає «мірою всіх речей». Проте засади такого протиріччя слід шукати глибше – у розриві між правами та обов'язками, які завжди мисляться окремо та послідовно, не дивлячись на їхню формальну єдність. Такий розрив, власне кажучи, є звичайним станом правових відносин, свідченням їхньої обумовленості різноспрямованими процесами правового життя. Як слушно зазначає М. Алексеєв, «утілити вказану розірваність в індивідуальній душі – означало б змусити емпіричну особистість вести з собою діалог, протягом якого вона по черзі буде грати роль уповноваженої та зобов'язаної. Чи ведеться такий діалог свідомо або несвідомо, нібито уві сні, чи говорить особистість сама з собою або з вигаданими фантастичними істотами, – однак з нього не вийде жодних дійсних правовідносин» [1, с. 193]. Звідси випливає, що неможливо довести практичну значущість екзистенціального аспекту інтерпретації правових норм, так само як неможливо й заперечувати існування даного аспекту як форми правового життя.

На наш погляд, прагнення багатьох дослідників до розширеного тлумачення права та правових норм, що протистоїть однобічності позитивізму, доволі виправдане. Так, С. Алексеєв зазначає, що «самі по собі норми – зовсім не єдиний компонент змісту права. Матерію права поряд з юридичними нормами на їхній основі утворюють індивідуальні приписи, санкції, міри захисту, юридичні факти та деякі інші явища правової дійсності» [2, с. 94]. Сполучення релятивізму та нормативності у трактуванні правової норми – це протиріччя, що є виразом процесуальності правового життя. При цьому міра її розвинення проявляється у можливості суб'єкта права впливати на окремо взяті, ізольовано існуючі правові норми та інші правові норми. Завдяки системі правових засобів згодом виникає можливість забезпечити багатобічний правовий вплив на суспільні відносини, урахувати інтереси різних суб'єктів [2, с. 95].

З'ясовані протиріччя між правомочністю та правовими обов'язками у дійсності правового життя виявляються сутнісними вимірами єдиного норма-

тивного простору. В. Бачинін, описуючи даний простір, пропонує виділяти такі змістовні іпостасі норми права, як логос, номос та етос [12, с. 539–541]. Логос норми права виражає її вихідну смисловою засаду, яка не дозволяє нормі змінюватись до непізнаваності у множині суб'єктивних тлумачень та інтерпретацій. Завдяки логосу суб'єкт права володіє волею до смислу, тобто в його свідомості конститууються соціально-значущі смисли та готовність до ціле-раціональних дій.

Номос являє собою потенційні моделі розвитку типових життєвих ситуацій. За ним стоїть конкретне правило поведінки – «вчиняй так, а не інакше...». У підсумку, номос об'єктивується в законі, але у повсякденному правовому житті він представлений волею правового суб'єкта до порядку та волею до форми. Форма у даному випадку не є матеріальним носієм або «зовнішністю» правової норми – текстом, технікою, атрибутом судочинства тощо, а визначається принципами організації правового життя – справедливістю, рівністю та свободою. Такі принципи зв'язують генетично та змістовно правові норми з правовими цінностями та, ще глибше, з загальнолюдськими цінностями як даностями життєвого світу. Сукупність таких принципів, що утворюють моральний вимір правової норми, В. Бачинін називає етосом правової норми.

Ідея поліморфності правової норми, запропонована В. Бачиніним, уявляється вельми продуктивною. Вона дозволяє уявити у першому наближенні процес «буття» правової норми. Вона виникає у правосвідомості як інтуїція соціально-значущих констант, згодом реалізується у діях правового суб'єкта і знову актуалізується в його свідомості в акті співвіднесення здійснених дій з визнаними соціально-значущими константами.

Дана ідея може розглядатись як продовження замислу М. Алексеєва знайти «новий шлях» до правової норми. Для цього він пропонував уточнити поняття правової норми, що зберігає у собі множину різночитань, з допомогою поняття «нормативні факти». «...Можна стверджувати, що будь-яка норма позитивного права є “нормативний акт”. Вона є фактом, оскільки діє або діяла; вона має нормативний смисл, оскільки є нормою» [1, с. 149]. Норма як «нормативний факт» не може розглядатись тільки як дещо історично-конкретне, підкорене логіці причинно-наслідкових відносин, але також не може визначатись тільки як приналежність до сфери чистого належного. Норми не мають часовості, але, виражаючи внутрішній смисл права, «випромінюють», продукують часовий процес. Антиномічність їхнього існування пояснює розмаїття джерел права – від держави як законодавця до правового почуття та звичаю, що у сукупності утворюють правовий етос.

Наведений аналіз різноманітних трактувань поняття правової норми показує, що поняття правової норми відбиває усе розмаїття правового життя і передбачає множину значень. Воно, використовуючи образний вислів Л. Пе-

тражицького, є «такою, що шкутильгає» частиною теорії та філософії права. Недостатність наявних трактувань поняття правової норми зв'язана з тим, що класичне праворозуміння поступово втрачає монопольне положення, а альтернативні підходи ще не розвинуті або представлені інтуїтивними міркуваннями смислових вимірів правової норми. На даному етапі дослідження можна обмежитись констатацією факту, що існуючі однобічні уявлення про правову норму ускладнюють пошук відповіді на питання про те, якими мають бути судження правового суб'єкта про них.

Правові судження утворюють «тканину» правового життя, забезпечують можливість буття правових норм та «присутність» у ньому правового суб'єкта. Вони є значущим виміром-явищем правового життя, оскільки репрезентують його даність та обумовлюють комунікацію між суб'єктами права. Правове життя актуалізується у висловлюваннях про «пережите». Вони можуть бути формально-логічними побудовами і у такій якості сигналізувати про нормативний зв'язок суб'єкта з законодавцем та інституціями, що представляють його повноваження. Але вони можуть бути виражені і в формі суджень суб'єкта права про власну обґрунтованість як вихідну даність правового життя, і тоді правові судження можуть тлумачитись тільки герменевтично.

Перший вид суджень отримав у лінгвістиці назву перформативних (нормонаділяючих та нормоутворюючих) висловлювань. На їхнє значення у створенні інституціональних фактів указував Дж. Серль, стверджуючи, що «одна з найдивовижніших особливостей інституціональних фактів – те, що більшість з них можуть бути створені очевидно перформативними висловлюваннями. Перформативність належить до того, що я називаю “декларація”. У декларації положення речей, представлене змістом препозиційної мовної дії, переноситься у буття з допомогою успішності демонстрації істинності мовної дії. Інституціональні факти можуть бути створені завдяки перформативності таких суджень, як “Зустріч відкладається”, “Я заповідаю своє майно племінникові”, “Я призначаю Вас головою” тощо. Такі висловлювання створюють стан речей, який вони представляють; і у кожному випадку стан речей – інституціональний факт» [13]. На подібні висловлювання, що щільно вписані в існуючі соціальні структури, звертав увагу Е. Гуссерль, називаючи їх повідомленнями. Проте, якщо в аналітичній юриспруденції їхнє значення абсолютизувалось (наприклад, у теорії команд Дж. Остіна) таким чином, що можна було ставити знак рівності між правовими та перформативними висловлюваннями, то Гуссерль сумнівався у виправданості такого розширеного трактування. Зокрема, він вважав доцільним уточнити, якщо повідомлення має сутнісне відношення до необхідного зв'язку, то чи впливає з цього, що воно не повинно мати суттєвого відношення до ймовірного зв'язку? Ін-

шими словами, «там, де одне вказує на інше, там, де упевненість у бутті одного емпірично (тобто випадково, не необхідно) мотивує переконаність у бутті іншого, чи не має тоді мотивуюча переконаність містити ймовірну засаду для мотивованої?» [14, с. 122].

У лінгвістиці висловлювання, пов'язані з інтерпретацією того, що реалізується ймовірно, а також тлумаченням неоднозначних ситуацій, отримали назву мотивуючих. Якщо визнати самостійність їхнього статусу у правовому житті, то метою правових висловлювань має бути не тільки об'єктивація вимог та приписів правових інститутів, а й суб'єкт права як такий. Як наслідок, мотивуючі судження не мають виключати комбінування значеннями, наприклад, у ситуації, коли потребується розв'язати дилему або суперечку конфліктуючих сторін.

Крім того, мотивуючі правові судження виражають історію зміни екзистенціальних станів правового суб'єкта. П. Рікьор зазначав, наприклад, що біографічне оповідання лежить в основі визнання цінності права, оскільки «... історію можна визначити як порядок визнання, що воєдино сплітає індивідуальні історії. Подібно до того, як мова (langue) – інститут, що поєднує всі мовні прояви (discours), писемна історія, що твориться істориками, є порядком визнання у гегелівському сенсі слова, у ній переплітаються приватні історії, історії окремих людей» [15, с. 30]. Відповідь на питання, хто оповідач історії свого життя, пов'язана зі здатністю відповідати за свої слова та вчинки, тобто вважати себе таким же «я», яке скоїло вчинок і якому належить розплачуватися за його наслідки.

Наступною особливістю мотивуючих правових суджень є інтерсуб'єктивність. Вона обумовлена тим, що мотивуючі судження не є анонімними, а завжди передбачають наявність «іншого» як такого, хто говорить або слухає. Така співвіднесеність із «іншим», виловлена у мові, визначає правову осудність суб'єкта, оскільки дозволяє наповнити смислом його дії та події, що відбуваються. Виконуючи функцію засобу рефлексії, мотивуючі судження, з одного боку, встановлюють зв'язок правового суб'єкта з юридичною сферою, а з другого – включають його у більш широкий контекст простору суспільної дискусії. Як пише П. Рікьор, «... уступаючи до суспільного простору дискусії, ми надаємо іншим не тільки докази наших тверджень, а й засади наших дій та суть нашої оповідальної ідентичності. Саме у суспільному просторі ми відповідаємо на питання “Хто ви?”. У такому сенсі питання “Хто?” саме є суспільним (publique)» [15, с. 30].

Отже, специфіку мови правового суб'єкта рівною мірою визначають як перформативні, так і мотивуючі висловлювання. Якщо галузь перформативних висловлювань обмежена формально-логічними викладеннями офіційно-

го права (галузь юридичної догматики), то мотивуючі висловлювання використовуються для всіх інших аспектів правового життя та виразу активності «суб'єкта, що не спить» (Е. Гуссерль).

Суб'єкт права з його здатностями до реалізації правомочності, правових обов'язків та здатністю до правових суджень дозволяє визначити правове життя як раціонально організоване та таке, що осмислюється, утворення. Однак у складі правового життя існує вимір-явище, пов'язане з діяльністю суб'єкта, проте не завжди усвідомлене ним цілковито. Воно залучене у правове життя, але водночас виходить за його межі через співвіднесення з іншими «горизонтами» життєвого шляху. У феноменології така структура отримала назву інтуїції пережитого-прожитого, або досвіду.

Зазначимо, що у феноменологічній традиції розуміння досвіду протистоять традиційним його трактуванням, у яких він визначається як результат накопиченого знання або експерименту. Таке розуміння досвіду, як справедливо зазначає Г. Гурвич, «відмежовує нас від цілісної та виключно якісної дійсності, яку ми безпосередньо переживаємо» [16, с. 224]. На відміну від нього, феноменологічне трактування досвіду засноване на гуссерліанській тезі про те, що жодна сфера життєвого світу не може бути редукована до єдиної, універсальної сутності (наприклад, право не може бути зведене до норми, соціального факту або моральному постулату). Проте вона може бути набута у досвідному сприйнятті.

Можна припустити, що поняття досвіду у феноменологічному контексті може бути визначене як форма освоєння дійсності. Освоєння, на відміну від пізнавальної діяльності будь-якого роду, – це елемент системи діяльності, який передуює акту безпосереднього перетворення предмета й пов'язаний з цілепокладанням, визнанням певної нормативно-ціннісної системи. Саме на ньому заснований вибір моделі практичних дій.

З метою уточнення змісту поняття «освоєння» можна виділити рівні освоєння: соціально-значущий та особистісно-значущий. Засадою такого поділу є засіб вираження цінності на тому чи іншому рівні освоєння дійсності. Так, якщо розглядати цінність як ядро онтологічної сутності правового життя, то вона, з одного боку, може виражати ставлення суб'єкта до дійсності, а з другого – опосередковує зв'язок даного суб'єкта з передзаданими способами існування. Цінність «обтяжує» людину суспільними умовами, але при цьому вона не має бути байдужа суб'єкту, адже натомість вона перестане бути цінністю та перетвориться на фактор примусу. Саме тому цінність являє собою несуперечливу єдність особистісного смислу та соціального значення. Їхня єдність і визначає динаміку освоєння.

Розгортання даного процесу починається завжди з особистісного смислу. Але людська свідомість не є замкненою у собі монадою, вона інтерсуб'єктивна,

а отже, розвивається, збагачується завдяки соціальним значенням. Оскільки особистість не протистоїть суспільству, його вплив на особистість конкретизується через окремі соціальні значення, що виявляються у процесі функціонування певних нормативно-ціннісних систем. Однак соціальні значення завжди реалізуються для особистості не повністю, а мірою відповідності суспільних функцій норм та цінностей умовам діяльності особистості. Таким чином, засвоєння є такою формою діяльності, де розв'язується протиріччя між тим, що визнається суб'єктом як соціально-значуще, та тим, що є особистісно-значущим.

Наступним кроком в уточненні поняття «освоєння» має стати виділення таких його класифікаційних типів, як практичне освоєння, духовне освоєння, практично-духовне освоєння та духовно-практичне освоєння. Практичне освоєння обумовлене зв'язком із практикою, є матеріальною дійсністю. Духовне освоєння перетворює світ ідеально та реалізується у теоріях, віруваннях, ідеалах. Однак можливий перехід не тільки від практичного до духовного освоєння, а й від духовного до практичного освоєння. Так, духовно-практичне освоєння є розумовим перетворенням світу, що переходить потім у перетворення дійсне. У такому сенсі духовно-практичне освоєння є діяльність, спрямована на створення та відтворення цінностей, ідеалів, світоглядних принципів. Реалізуються вони через різні форми суспільної свідомості у практичній діяльності людей. Сферами духовно-практичного освоєння у такому контексті є такі види інтелектуально-духовної практики, як мораль, моральність, релігія, наука тощо.

На рівні практично-духовного освоєння дійсність представлена у вигляді стійких схем або алгоритмів діяльності. Вони виникають із реальних потреб, існуючих у вигляді розумових образів, символів, ритуалів, традицій. Реалізуються такі схеми у безпосередніх актах поведінки суб'єкта. Завдяки можливості моделювання способів поведінки та діяльності предмети, піддані духовно-практичному освоєнню, мають високий ступінь образності та смислової змістовності, виявляються у нормуванні та ідейному (або ідеологічному) обґрунтуванні діяльності.

Слід підкреслити, що досвід може бути інтерпретований з позиції різних способів освоєння дійсності: особистісно-значущий та соціально-значущий, практичний, духовний, духовно-практичний, практично духовний – та представляти різні «горизонти» правового життя. Іншими словами, правове життя може бути досліджене у його зв'язку з теоретичним пізнанням, практикою, символами, ритуалами, правовими почуттями тощо. Однак специфіку правового життя більшою мірою визначає досвід, що розглядається в аспекті практично-духовного освоєння дійсності. Самий даний спосіб освоєння корелює

з правовою діяльністю, правовими нормами та цінностями, що є переробкою образів споглядань та уявлень про конкретні моделі поведінки.

Слід уточнити, що у контексті правового життя досвід має визначатись як соціальний. У такому розумінні досвід виявляється знятою діяльністю, її історичною іпостассю та іншим буттям. Крім того, оскільки освоєння як форма діяльності є інтерсуб'єктивним та ціннісним, то головним його предикатом має бути соціальність або, за термінологією П. Сорокіна, «соціальна душа». Однак дане уточнення не означає, що соціальний досвід є тільки колективним або соціетальним, пов'язаним із широкими імперативними узагальненнями. Він іманентно містить здатності окремого суб'єкта як умови визнання та актуальності таких узагальнень.

Поняття соціального досвіду та правового життя утворюють відношення перетину та водночас підкоряються поняттю життєвого світу. Даний зв'язок між ними показує, що правове життя є важливим, проте не єдиним «горизонтом» життєвого світу. Стосовно ж його позаправових горизонтів (релігійні, економічні відносини, моральність тощо), то вони утворюють зв'язок з правовим життям за допомогою такої форми практично-духовного освоєння світу, як соціальний досвід. Останній містить широкий спектр соціальних суб'єктів, стихію соціальних процесів, тобто усі фактори, що визначають багатоаспектність, динаміку та актуальність права, можливість переходу його у неправу.

Г. Гурвич, досліджуючи глибинні засади правового життя, також знаходить їх у досвіді, точніше, у його специфікації – юридичному досвіді: «У більш широкому аспекті у всіх юридично значущих актах з боку законодавців, толмачів закону, керівників та підлеглих, виборців, сторін договору, членів різних об'єднань, що беруть участь у правовому житті тієї чи іншої групи, виявляється могутній безпосередній досвід, який єдиний надає смислу всім юридично значущим діям з боку названих осіб» [16, с. 261–262]. При цьому Г. Гурвич наполягає, що завдяки самій структурі права індивідуальний досвід виявляється виключеним з досвіду юридичного. Тому останній завжди є досвідом колективним. Дане обмеження, запропоноване Г. Гурвичем, обумовлене небезпекою додавання у дослідження права елементів соліпсизму та релятивізму, які дійсно часто супроводжують інтерпретації права. На нашу думку, принцип інтерсуб'єктивності, учення про життєвий світ Е. Гуссерля можуть розглядатись як теоретико-методологічні умови здолання подібних пізнавальних ускладнень. Крім того, аби показати змістовно-генетичний зв'язок правового життя з іншими сферами життя суспільства, доцільно замість поняття юридичного досвіду, запропонованого Г. Гурвичем, використовувати більш широке поняття соціального досвіду.

Соціальний досвід як вимір-явище правового життя дозволяє з'ясувати низку його додаткових характеристик. По-перше, у повторах соціального

досвіду виражається стійкість проявів правового життя, а співвіднесення з певним зразком поведінки або типовою ситуацією є умовою ідентифікації суб'єкта права. Наприклад, соціальний досвід формує правові судження у вигляді мовних кліше, приказок, юридичних формул, які рівною мірою можуть бути використані як на професійному, так і на повсякденному рівнях правового життя.

По-друге, у контексті соціального досвіду правове життя виявляється як багаторівнева система норм та цінностей, що будується не тільки на раціональних, а й на ірраціональних засадах. Дана особливість зв'язку соціального досвіду та правового життя К. Скловським пояснюється тим, що мірою руху до основних, базових норм їхній смисл стає дедалі менш вичерпним. У них все частіше виявляються архаїчні, такі, що втратили безпосередню змістовність, але такі, що «просвічуються», пласти. Юридичні дефініції протистоять цій безодні, до краю якої юристи-практики не наважуються наблизитись без допомоги коментарів [17, с. 66].

По-третє, соціальний досвід представляє процеси як переважаючі форми буття права. Це пов'язано з тим, що соціальний досвід – це форма розгортання схеми діяльності у просторі та часі. Як зазначав Г. Гурвич, «інтеграція ідей цілеспрямованої дії у рамках креативної тривалості не тільки полегшує їх втілення в емпіричних фактах... але підтверджує мінливість юридичних досвідів, які змушені слідувати за встановленням ідей у часі» [16, с. 259]. У такому контексті правове життя виявляється як тривалість ідей та дій, що продовжуються, як тривалість, що сама ж і створює умови для їх продовження.

Слід зазначити, що протягом дослідження вимірів-явищ правового життя щоразу необхідно було звертатись до такого явища правового життя, як цінності. Уже достатньою мірою показані соціальна та семантична функції цінностей, що дозволяє розглядати їх як окремий вимір правового життя. Доповнюючи попередні роздуми про місце цінностей правового життя, можна стверджувати, що цінності є самореферентними. Це означає, що реальні факти права можуть відповідати або не відповідати їм, проте у будь-якому випадку цінності представляють самих себе, а не щось реальне. Наприклад, М. Мамардашвілі міркував про цінності свободи через запитування: «Для чого потрібна свобода і що вона є? Свобода нічого не виробляє, та й визначити її як предмет неможна. Свобода виробляє тільки свободу, більшу свободу... Але немає такого предмета у світі, названого “свободою”, який ззовні доведеним чином можна комусь показати та передати. Свобода не є такою, що доводиться, совість не є такою, що доводиться, смисл не є таким, що доводиться, тощо» [18, с. 62].

Таким чином, цінності, у тому числі й правові, виявляються як абсолютні дані належного. Ця їхня особливість дозволяє їм бути критеріями оцінки

реальних фатів з точки зору цінності та контрцінності, тобто можливості або неможливості утворення несуперечливих зв'язків (валентностей) з іншими визнаними цінностями.

Так, у сучасній теорії та філософії права активно обговорюється питання про те, чи можна вважати неправу цінністю. Наприклад, чи має цінність насилля, застосоване щодо злочинця або тіньова економіка як вихід з-під «опіки» бюрократичних структур? Це питання можна розгорнути і в іншій площині. Чи можна вважати якийсь факт ціннісним, тобто таким, що стверджує осмисленість буття суб'єкта права, якщо співвіднести даний факт з якоюсь іншою цінністю? Якщо у негативному факті правового життя цінність виокремлюється, то він може бути співвіднесений з цінністю, оцінений як цінність; якщо ні, то жодні посилання на плюралізм та переоцінку цінностей не в змозі приховати його руйнівної для суспільства природи.

Підбиваючи *підсумки*, можна стверджувати, що концепт правового життя виявляється як смисловий корелят права. Він може бути визначеним як предмет або «правовий об'єкт» феноменології права інтегративного праворозуміння. Зміст концепту правового життя складають доступні для освоєння даності, що характеризують його з позиції смислових вимірів та вимірів-явищ. Смислові виміри задають гносеологічний аспект дослідження правового життя та визначають його як простір очевидних уявлень, які передують науковому та практичному його освоєнню. Виміри-явища дозволяють визначити правове життя як сукупність правових явищ, обумовлених діяльністю суб'єкта права, зв'язаних із соціальним досвідом, закріплених у правових нормах та цінностях. Система зв'язків між вимірами-явищами та смисловими вимірами утворює теоретичну модель, значення якої полягає у тому, що вона відкриває наявне буття правового життя та актуалізує його предметне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 251 с.
2. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Бек, 1995. – 311 с.
3. Архипов С. И. Субъект права = Subject of law : теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 466 с.
4. Архипов С. И. Субъект права в центре правовой системы / С. И. Архипов // Государство и право. – 2005. – № 7. – С. 13–23.
5. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.

6. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
7. Философия права в России: теоретические принципы и нравственные основания : материалы междунар. практ. конф. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2007. – 204 с.
8. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
9. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – 366 с.
10. Иеринг Р. Борьба за право : пер. с нем. / Рудольф Иеринг. – М. : Феникс, 1991. – 63 с.
11. Гуссерль Э. Статьи об обновлении / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1997. – №4. – С. 109–135.
12. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. – 1091 с.
13. Серль Дж. Конструирование социальной реальности [Электронный ресурс] / Дж. Серль. – Режим доступа: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/searle.htm>.
14. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. II / Э. Гуссерль. – М. : Гнозис, Дом интеллект. кн., 2001. – 529 с.
15. Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 27–36.
16. Гурвич Г. Д. Философия и социология права: избранные произведения / Г. Д. Гурвич. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – 847 с.
17. Скловский К. И. Право и рациональность / К. И. Скловский // Обществ. науки и современность. – 1998. – №2. – С. 62–68.
18. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 365 с.

ИЗМЕРЕНИЯ-ЯВЛЕНИЯ КАК СТРУКТУРНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОЙ ЖИЗНИ

Коваленко И. И., Борисюк Р. Р.

Статья показывает эвристические возможности концепта «правовая жизнь» в онтологическом аспекте. Смысловые измерения рассматриваются как основа измерений-явлений, которые в совокупности образуют структуру правовой жизни. Показано, что главным измерением-явлением правовой жизни является правовой субъект, реализующий различные способы интерпретации правовой жизни и выступающий ее условием. Проанализированы в феноменологическом контексте правосознание, полиморфизм правовой нормы, правовые суждения, а также социальный опыт. Обосновано, что измерения-явления позволяют определить правовую жизнь как совокупность правовых явлений, обусловленных деятельностью

субъекта права, связанных с социальным опытом и закрепленных в правовых нормах и ценностях.

Ключевые слова: социальное познание, феноменология права, интегративное понимание права.

MEASUREMENT-EVENTS AS A STRUCTURAL ELEMENT OF LEGAL LIFE

Kovalenko I. I., Borysuk R. R.

The article shows the heuristic possibilities of «legal life» concept in the ontological aspect. Sense measurements are considered as the basis of the measurement-effects, which together form the structure of legal life. It is shown that the main measurement-legal phenomenon of life is a legal entity. That it forms various ways of interpreting the legal life and advocates a legal condition for life. Phenomenological approach to determine the legal entity as a legal person, which has its own praovovoe consciousness and is able to take an active part in the legal life poserdstvom legal communication.

Legal awareness is defined as a multifaceted phenomenon, the core of which is the will to into practice. Analyzed the relationship between the characteristics of an entity, such as «carrier be justice» and «figure to be legal». It is proved that a phenomenological approach allows us to represent the legal norm as a form of meaningful communication between the legal entity and the legal givens of life. Discloses a polymorphism of legal norms through its substantial manifestations – logo, Nomos, ethos. It is shown that the concept of the rule of law reflects the diversity of the legal life and involves a set of values.

Examined the legal judgment as the basis of existence of legal norms. Their role – a representation of the given legal life and to ensure communication between the subjects of law. Legal judgments can be formal, logical constructions, and also take the form of sudzheny legal entity. The first type judgment accordingly relates to performative (declarative). The second type – motivating judgment (their characteristics are existentiality and intersubjectivity).

The possibilities of social experience as the measurement-phenomena of legal life. Firstly, in a repeat of the social experience of resistance expressed manifestations of legal life. In turn, the correlation with the specific pattern of conduct is a prerequisite for the identification of the subject of law. Secondly, in the context of the social experience of legal life is presented as a multi-level system of norms and values, based not only on rational but also irrational basis. Third, the social experience is understood as a form of unfolding scheme of activities in space and time.

It is concluded that the measurement-events are part of the content of the legal concept of life. They allow you to define the legal life as a set of legal phenomena, which are due to activity of the subject of law, related to the social experience and embodied in legal norms and values.

Key words: social cognition, phenomenology of law, integrative law.

